

LIETUVOS POLITINIŲ PARTIJŲ POŽIŪRIS Į LENKIJĄ 1920–1926 METAIS: NUO *MODUS VIVENDI* PAIEŠKŲ IKI NUOLATINĖS KONFRONTACIJOS

Andrius Grodis

Doktorantas

Vilniaus universiteto

Istorijos fakulteto Naujosios istorijos katedra

Tel. 268 72 86

El. paštas: angrodis@yahoo.com

Įvadas

Parlamentinė demokratija tarpukario Lietuvoje gyvavo tik tai šešerius metus – 1920–1926 m., tačiau būtent šiuo trumpu, bet vaisingu laikotarpiu buvo sprendžiami šalies egzistencijai gyvybiškai svarbūs uždaviniai: atkurto valstybingumo įtvirtinimas, sienų su gretimomis valstybėmis nustatymas, tarptautinės bendruomenės pripažinimo išgavimas. Įgyvendinant šiuos uždavinius, taip pat nustatant šalies užsienio politikos gaires aktyviai dalyvavo ir svarbiausios to meto politinės partijos: Lietuvos krikščionių demokratų partija (LKDP), Lietuvos valstiečių liaudininkų sąjunga (LVLS)¹, Lietuvos socialdemo-

kratų partija (LSDP) ir Lietuvių tautininkų sąjunga (LTS)². Nors pastaroji ir neturėjo savo atstovų Steigiamajame bei I ir II Seimuose, autoritetinę, tarptautinės politikos žinovais visuomenėje laikomų jos lyderių – Antano Smetonos ir Augustino Voldemaro – dažniausiai per spauda įvairiais užsienio politikos klausimais reiškiamą nuomonę darė nemažą įtaką ir Vyriausybės vykdomai užsienio politikai. Skirti didžiulį dėmesį užsienio politikai partijas ir jų lyderius vertė ir sunkesnė negu gretimų Baltijos valstybių Lietuvos tarptautinė padėtis, kurią sąlygojo kaip tik parlamentinės demokratijos laikotarpiu susiformavusi ir labai daug žalos pridariusi jos užsienio politikos problema: konfliktas su Lenkija dėl Vilniaus. Šis te-

¹ LVLS susikūrė 1922 m. gruodį susijungus Lietuvos socialistų liaudininkų demokratų partijai (LSLDP) ir Lietuvos valstiečių sąjungai (LVS). Istorikė Danutė Stakeliūnaitė teigimu, šios trys partijos populiarėjo ir istorinėje literatūroje dažniausiai vadinamos *Valstiečių liaudininkų* vardu. Šis terminas bus vartojamas ir šiame straipsnyje. Žr. *Stakeliūnaitė D. Valstiečiai liaudininkai Lietuvos Respublikos vidaus politikoje 1918 m. pabaigoje–1926 m.: parlamentinė veikla. Daktaro disertacija. Kaunas, 2000.*

² LTS oficialiai buvo įkurta tik 1924 m., o iki tol veikė kelios tautininkiškos krypties organizacijos, kurių svarbiausia buvo Tautos pažangos partija (TPP). Anot Algio Kasperavičiaus, visos jos neginčijamai pripažino A. Smetonos autoritetą, todėl apibendrintai jas galima vadinti *Tautininkais*. Straipsnyje šis terminas ir bus vartojamas. Žr. *Kasperavičius A. Alternatyvos ginklui. Tautininkai ir „Vidurio Lietuva“ // Darbai ir dienos. 2004, Nr. 40, p. 227–236.*

ritorinis konfliktas ne tik iškreipė natūralią šalies užsienio politikos raidą, bet ir aki-vaizdžiai stabdė besikuriančios modernios valstybės vystymąsi, kadangi partinis elitas nemažą savo intelektualinio kūrybinio potencialo dalį buvo priverstas skirti ne opiems vidaus politikos klausimams spręsti, o išei-ties iš komplikotos tarptautinės padėties ieškojimui.

Konfliktiški Lietuvos ir Lenkijos santy-kliai laikotarpiu tarp dviejų pasaulinių karų sulaukė nemažo istorikų dėmesio. Jie na-grinėti sovietinėje istoriografijoje³, lietu-vių išeivių⁴, užsienio autorių⁵ veikaluose ir straipsniuose bei naujausiuose, jau po Nepriklausomybės atkūrimo paskelbtuo-se gausiuose Lietuvos istorikų darbuose⁶.

³ *Žepkaitė R.* Diplomacija imperializmo tarnyboje: Lietuvos ir Lenkijos santykiai 1919–1939. Vilnius, 1980; *tos pačios*: Buržuazinės partijos kai kurių užsie-nio politikos klausimų požiūriu // *Klasės ir politinės partijos Lietuvoje 1919–1926 metais*. Vilnius, 1978, p. 198–222; *tos pačios*: Lietuva tarptautinės politikos labirintuose (1918–1922 m.). Vilnius, 1973; *Žuigžda R.* Lietuva imperialistinių valstybių planuose 1917–1940. Vilnius, 1983; *Miškinis P.* Lietuvos – Lenkijos santykių tarptautiniai – teisiniai aspektai (1919–1939). Vilnius, 1976.

⁴ *Senn A. E.* The Great Powers, Lithuania and the Vilna Question. Leiden, 1966; *Daugirdaitė-Sruogienė V.* Lietuvos Steigiamasis Seimas. New York, 1975; *Švoba J.* Seiminė ir prezidentinė Lietuva. Cleveland, 1985; *Čepėnas P.* Naujųjų laikų Lietuvos istorija. Chi-cago, 1986. T. 2.

⁵ *Łossowski P.* Stosunki polsko-Litewskie w latach 1918–1920. Warszawa, 1966; *to paties*: Po tej i tamtej stronie Niemna. Stosunki polsko-Litewskie 1883–1939. Warszawa, 1985; *Urbanik G.* French involvement in the Polish–Lithuanian dispute 1918–1920 // *Journal of Baltic Studies*. 1985, vol. XVI, no. 1, p. 52–62; *Powell M. J.* The Battleground of High Politics: a Com-parative Study of British and French Policies Towards Poland and the Baltic States 1917–1939. Sussex, 2003.

⁶ *Laurinavičius Č.* Politika ir diplomatija. Lietuvių tautinės valstybės tapimo ir raidos fragmentai. Vilnius, 1997; *to paties*: Geopolitikos ir demokratijos dilema: moderniosios Lietuvos užsienio politika ir Steigiamas Seimas // 1920–1922 metų parlamentinė patirtis:

Tačiau šiuose tyrimuose daugiausia anali-zuota Vyriausybės užsienio politika. Parti-jų nuostatos dažniausiai likdavo nuošalyje, nurodant, kad partinę poziciją atspindi Vy-riausybės, kurią partija arba partijų koali-cija sudaro, vykdomas užsienio politikos kursas. Todėl net ir įtakingiausių parla-mentinės demokratijos laikotarpio politi-nių jėgų – krikščionių demokratų ir vals-tiečių liaudininkų – nuostatos dėl Lenkijos liko nuodugnai neištyrinėtos. Detaliau nenagrinėtas skirtingas šių partijų požiū-ris į konfliktą su Lenkija, ypač išryškėjusi diskusijų dėl Hymanso projekto priėmimo metu. Išsamiai netyrinėtos ir LSDP nuos-tatos dėl Lenkijos. Tiek politinę programą formuojančios valdančiosios, tiek opozi-cinės partijos (pateikdamos interpeliacijas Seime ar išdėstydamos savo poziciją spau-doje), darė didžiulę įtaką Vyriausybės už-sienio politikai, todėl nuodugni jų požiū-rio į Lenkiją analizė, mūsų nuomone, yra aktuali ir naudinga gilesniam Lietuvos ir Lenkijos konflikto, o kartu Lietuvos diplo-matijos istorijos pažinimui.

Krikščionių demokratų, valstiečių liau-dininkų, tautininkų ir socialdemokratų

sprendimų politika, tikslai, aplinkybės. Konferencijos pranešimai. Vilnius, 2000, p. 33–40; *to paties*: Kodėl abejota, bijota ir apsiribota? Lietuvos Vyriausybės po-žiūris į vidurio Lietuvos problemą // *Darbai ir dienos*. 2004, Nr. 40, p. 253–276; *Kasparavičius A.* Don Ki-chotas prieš Prometėją. Tarpukario lietuvių-lenkų iracionalioji diplomatija // *Darbai ir dienos*. 2002, Nr. 30, p. 49–72; *Gaigalaitė A.* Daktaro Juozo Purickio politinė veikla Vilniaus klausimu // Vilniaus klausimas Lietuvos Respublikos diplomatijoje (1918–1940 m.). IV mokslinės konferencijos pranešimai. Kaunas, 2003, p. 12–22; *Pražauskas A.* Vilniaus krašto problema. Etnopoliti-niai ir tarptautiniai aspektai // *Darbai ir dienos*. 2004, Nr. 40, p. 7–20; *Abromaitis A.* Kaip kito požiūris į Len-kiją (Lietuvos viešojo nuomonė 1920–1923 metais) // *Ten pat*, p. 213–226; *Žalys V.* Lietuvos diplomatijos is-torija (1925–1940). Vilnius, 2007. T. 1.

nuostatos dėl Lenkijos atspindi įvairiuose istoriniuose šaltiniuose. Didelę ir svarbią šaltinių grupę sudaro archyviniai dokumentai, saugomi Lietuvos mokslų akademijos bibliotekos Rankraščių skyriuje (LMAB RS) ir Lietuvos centriname valstybės archyve (LCVA). LMAB RS esančiame LVLS fonde⁷ yra išlikę LSLDP, LVS ir LVLS Centro komitetų, Steigiamojo ir I Seimų abiejų liaudininkų partijų frakcijų bloko protokolai, partijos suvažiavimų protokolai, rezoliucijos ir juodraštinė medžiaga, kiti svarbūs dokumentai, kuriuose autentiškai atsispindi valstiečių liaudininkų požiūris į Lietuvos ir Lenkijos konfliktą. Nagrinėjamai temai ypač vertingi dokumentai, rodantys skirtingą valstiečių liaudininkų lyderių požiūrį į Lenkiją, kuris atsiskleidė diskusijų dėl plebiscito Vilniaus krašte ir Hymanso projektų priėmimo metu⁸.

LCVA saugomuose socialdemokratų (f. 937), krikščionių demokratų (f. 1184) ir tautininkų (f. 554) fonduose esanti medžiaga yra gana fragmentiška, todėl ir tyrimui naudingų duomenų juose randame nedaug. Pažymėtini 1925 m. LSDP Centro komiteto posėdžių protokolai, atskleidžiantys socialdemokratų požiūrį į tų metų rugsėjį vykusias Lietuvos ir Lenkijos derybas Kopenhagoje⁹. Tyrime taip pat pasinaudota gausia ir informatyvia ministrų kabineto (f. 923) fondo medžiaga.

Kita svarbi šaltinių grupė – paskelbti dokumentų rinkiniai: Steigiamojo¹⁰ bei

I, II ir III¹¹ Lietuvos Respublikos Seimų stenogramos. Plačios partijų atstovų diskusijos parlamente dėl galimo plebiscito surengimo Vilniaus krašte, Hymanso projektų priėmimo atspindi skirtingą partijų požiūrį į konfliktą su Lenkija ir galimus jo sprendimo būdus.

Geriau suvokti Lietuvos partijų nuostatas dėl Lenkijos, nepaisant tam tikro subjektyvumo, padeda ir memuarinė literatūra. Kazio Griniaus vadovaujamame šeštajame koalicioniame ministrų kabinete vidaus reikalų ministru buvęs Rapolas Skipitis savo atsiminimuose¹² smulkiai aprašė tos Vyriausybės narių požiūrį į Hymanso projektus. Diplomato Vaclovo Sidzikausko, vadovavusio Lietuvos delegacijai 1925 m. Kopenhagoje vykusiose derybose su Lenkija, pastabos autentiškai liudija, kaip į šias derybas žiūrėjo šalies politiniai lyderiai¹³.

Svarbus šaltinis yra 1920–1926 m. Lietuvos spauda¹⁴. Labai reikšmingi tautininkų periodiniai leidiniai. Jie yra svarbiausias šaltinis, leidžiantis rekonstruoti tautininkų nuostatas dėl Lenkijos, nes LCVA saugomame LTS fonde dokumentų ta tema nėra, o nė vienam tautininkų atstovui nepatekus į Steigiamąjį ir I bei II Seimus, šios partijos požiūris į Lenkiją neatsispindi ir Seimų stenogramose.

¹¹ Seimo Stenogramos. Kaunas, 1922–1927.

¹² *Skipitis R.* Nepriklausomą Lietuvą statant. Atsiminimai. Chicago, 1961.

¹³ *Sidzikauskas V.* Lietuvos diplomatijos paraštėje. Vilnius, 1994, p. 98–102.

¹⁴ Tyrime naudojamosi valstiečių liaudininkų spaudos leidiniai – „Varpas“, „Lietuvos ūkininkas“, „Lietuvos žinios“, krikščionių demokratų – „Laisvė“, tautininkiškos srovės leidiniai „Tauta“, „Lietuvos balsas“, „Krašto balsas“, „Lietuvis“, LSDP priklausiusiu savaitraščiu „Socialdemokratas“ ir tuometiniu Vyriausybės oficiozu „Lietuva“.

⁷ Lietuvos mokslų akademijos bibliotekos Rankraščių skyrius (toliau LMAB RS), f. 199.

⁸ Ten pat, b. 22, 24.

⁹ Lietuvos centrinis valstybės archyvas (toliau LCVA), f. 937, ap. 1, b. 123.

¹⁰ Steigiamojo Seimo darbai (toliau SSD). Kaunas, 1920–1922.

Šio straipsnio tikslas – išanalizuoti Lietuvos politinių partijų nuostatas dėl Lenkijos 1920–1926 m. ir nustatyti, kodėl jos keitėsi. Tyrimas apima neilgą daugiapartinės sistemos Lietuvoje egzistavimo laikotarpį, kurio metu politinės partijos per reikšmingiausią demokratinei santvarkai institutą – parlamentą, priklausomai nuo rinkimų metu gautų mandatų skaičiaus bei santykių su kitomis į Seimą išrinktomis politinėmis jėgomis galėjo daugiau ar mažiau sėkmingai įgyvendinti savo užsienio politikos programą, koreguoti Vyriausybės užsienio politikos kursą.

Konflikto genėzė: Lenkijos ir Lietuvos valstybės atkūrimo programų susikirtimas

Nors Lietuvos ir Lenkijos konfliktas tarp-tautinėje arenoje tapo pastebimas tikrai 1919 m. balandį Lenkijos kariuomenei užėmus Vilnių, o Lietuvos vyriausybei dėl to ėmus reikšti protestus Antantės valstybių vadovams, jo šaknys siekė kur kas senesnius laikus, glūdėjo bendroje istorinėje abiejų tautų praeityje, Lietuvoje pasireiškusioje polonizacijos procesu ir lenkų visuomeniniu bei kultūriniu dominavimu. Jau po 1863 m. sukilimo pralaimėjimo besiformuojančio lietuvių nacionalinio judėjimo ideologijoje ėmė ryškėti siekis atskirti lietuviškai kalbančią valstietiją nuo lenkiškos bajorijos ir atsakyti istorinės Lietuvos ir Lenkijos bendrumo tradicijos¹⁵. Ši tendencija tautinio atgimimo laikotarpiu tikrai stiprėjo, o Lietuvos valstybingumo

atkūrimo išvakarėse visų svarbiausių lietuvių politinių partijų lyderiai vieningai pasisakė už tautinės valstybės modelį. Tautinė valstybė buvo neišivaizduojama be senosios Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės sostinės Vilniaus¹⁶, kuriame lietuviai dvidešimtojo amžiaus pradžioje sudarė tikrai etninę mažumą. Siekdami įgyvendinti šią tautinės valstybės atkūrimo programą, šalies politiniai lyderiai susidūrė su aktyviu Lenkijos politinio elito pasipriešinimu.

Skirtinguose Lenkijos valstybės atkūrimo programos variantuose Lietuva vienaip ar kitaip turėjo įeiti į Lenkijos sudėtį. Tautiniai demokratai (endekai), nors ir pripažino lietuvių tautinės savimonės procesą „natūraliu ir reikalingu“, dar 1903 m. pabrėžė, kad lietuvių tautinis judėjimas turi veikti „vieningoje politinėje plotmėje su lenkų tauta“¹⁷. Jų požiūris nepasikeitė ir po Lietuvos valstybės nepriklausomybės paskelbimo. Endekų lyderis Romanas Dmowski (Dmowski) Paryžiaus taikos konferencijoje britų diplomatui Džeimsui Simpsonui (Simpson) pareiškė, kad Lietuva privalo būti susieta su Lenkija glaudžiais sąjunginiais ryšiais¹⁸. J. Pilsudskis ir jo šalininkai buvo linę pripažinti Lietuvai savarankiškumą, sukurti Lietuvos federa-

¹⁶ Kad atkurtos Lietuvos valstybės sostinė privalo būti Vilnius, vieningai pasisakė krikščionys demokratai, valstiečiai liaudininkai ir tautininkai. Tikrai socialdemokratai pasisakė už savarankišką Vilniaus ir jo krašto gyventojų pasirinkimą plebiscito būdu apsisprendžiant, prie kurios valstybės jie nori prisidėti. Žr. SSD, I sesija, 41 posėdis, 1920 rugsėjo 15 d., p. 352.

¹⁷ *Wojdyło W.* Įnirtęs nykštukas. Tautinių demokratų politinės pažiūros // Darbai ir dienos. 2004, Nr. 40, p. 139.

¹⁸ *Alston C.* “The Suggested Basis for a Russian Federal Republic”: Britain, Anti-Bolshevik Russia and the Border States at the Paris Peace Conference, 1919 // *History*. 2006, vol. 91, no. 301, p. 35.

¹⁵ *Laurinavičius Č., Motieka E., Statkus N.* Baltijos valstybių geopolitikos bruožai. XX amžius. Vilnius, 2005, p. 86.

cinę valstybę iš lietuviškų ir baltarusiškų žemių su centru Vilniuje ir sujungti ją federacijos ryšiais su Lenkija. Maršalo federalistinė vizija aiškiai atsispindėjo 1919 m. balandžio 22 d. paskelbtame atsišaukime į buvusios Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės gyventojus, kuriame J. Pilsudskis žadėjo laisvą valstybinį apsisprendimą ir kvietė prisijungti prie Lenkijos.

Taigi abiejų tautų, turėjusių turtingą bendrą istorinę praeitį, valstybių atkūrimo programos aiškiai nesutapo. Ši kolizija peraugo į tarptautinį dviejų suverenių valstybių konfliktą, kuris pareikalavo nemenkų abiejų šalių vidaus išteklių. Be abejo, nepalyginti mažesni politinių ir ekonominių potencialą turėjusiai Lietuvai konfliktas atsiliepė kur kas skaudžiau negu jos pietinei kaimynei. Tai suprasdami šalies politinių partijų lyderiai santykiams su Lenkija skyrė ypač daug dėmesio ir dėjo visokeriopas pastangas konfliktui likviduoti.

Po 1919 m. įvykusių abiejų valstybių karinių susidūrimų ir ypač po tų metų rugpjūtį prieš Lietuvos vyriausybę slapto lenkų karinės organizacijos (POW) rengto, bet nepavykusio perversmo tiek politinių partijų lyderiai, tiek visuomenė į Lenkiją ėmė žvelgti kaip į labai rimtą grėsmės šalies nepriklausomybei šaltinį. Istoriko Audriaus Abromaičio teigimu, Lietuvos visuomenėje iki 1920 m. spalio 9 d., kai generolas Liucijanas Želigovskis (Żeligowski) užgrobė Vilnių, jau buvo įsitvirtinęs kraštutinis priešiškusimas Lenkijai¹⁹. Sutikdami su šiuo teiginiu privalome pažymėti, kad politinių partijų lyderiai stengėsi ne taip jautriai ir emociškai kaip vi-

suomenės dauguma reaguoti į grėsmingus įvykius, siekė ieškoti racionalių konflikto sprendimo būdų. Šiuo atveju pažymėtina Mykolo Sleževičiaus laikysena Lenkijos atžvilgiu. Dėl principinės pozicijos nesiderėti su Lenkija kol Lietuvai nebus gražintas Vilnius ir dėl numalšinto POW sąmokslu visuomenėje jis buvo įgijęs ryžtingo kovotojo su lenkais reputaciją²⁰. Valstiečių liaudininkų lyderis pabrėžė būtinumą surasti abiem valstybėms tinkamą *modus vivendi*. M. Sleževičiaus nuomone, Lietuva ir Lenkija privalėjo pasiekti kompromisą, visų pirma, dėl bendro abiem valstybėms Sovietų Rusijos ir Vokietijos pavojaus. Jis taip pat reiškė viltį, kad artimiausiu metu Lenkijos politiniai lyderiai susipras ir pasirinks Lietuvą kaip padėjėją ginantis nuo bendrų priešų²¹. Taigi, 1920 m. pradžioje M. Sleževičius svarbiausiu grėsmės Lietuvai šaltiniu laikė ne Lenkiją, bet Sovietus ir Vokietiją. Tokia jo pozicija rodytų, kad valstiečių liaudininkų lyderiai į Lenkiją nežiūrėjo labai priešiška. Pažymėtina ir tai, kad M. Sleževičius per visą parlamentinės demokratijos laikotarpį išliko svarbiausias valstiečių liaudininkų užsienio politikos nuostatų kūrėjas ir įgyvendintojas.

Krikščionių demokratų laikyseną Lenkijos atžvilgiu iliustratyviai atspindi Mykolo Krupavičiaus kalba po Kazio Griniaus vadovaujamo šeštojo koalicinio ministrų kabineto deklaracijos pristatymo Steigiamajame Seime. Oratoriniais gabumais pasižymėjęs krikščionių demokratų lyderis

²⁰ Kasperavičius A., Mykolo Sleževičiaus profilis tarpukario Lietuvos užsienio politikoje // Lietuvos užsienio reikalų ministrai 1918–1940. Vilnius, 1999, p. 205.

²¹ M. Sleževičius. Lietuvos valstybinė padėtis ir mūsų užsienio politika // Varpas. 1920, Nr. 1, p. 12.

¹⁹ Abromaitis A., op. cit., p. 213.

Lenkiją įvardijo amžinu priešininku, kuris „mūsų tautos širdį Vilnių išplėšė ir savo purvina koja trempia, o nelaimingus gyventojus nepakeliamais verguvės pančiais sukauštė“²². Jis netgi pagrasino „šventu karu“, jeigu lenkai „nesusipras“ ir artimiausiu laiku negražins Vilniaus.

Taip M. Krupavičius kalbėjo 1920 m. birželio 23 d., kai jau buvo prasidėjęs smarkus Raudonosios armijos puolimas prieš Lenkijos kariuomenę. Dėl to ėmė keistis ir pastarosios politika Lietuvos atžvilgiu. Liepos 4 d. Lenkija pripažino Lietuvą *de facto*, o sąjunginių valstybių Spa konferencijoje liepos 10 d. pasirašytu susitarimu ji, spaudžiama Didžiosios Britanijos ministro pirmininko Deivido Loido-Džordžo (Lloyd-George), išpareigojo perleisti Vilnių Lietuvai²³. Vyriausybei konsultuojantis su Steigiamojo Seimo Prezidiumo ir frakcijų atstovais vėlgi išryškėjo radikalesnis negu kitų partijų krikdemų požiūris į pietinį kaimyną. Socialdemokratai siūlė pradėti derybas su Lenkija „dėl Vilniaus perėmimo“, LSLD ir VS Seimo frakcijų posėdyje Albinas Rimka netgi siūlė kol kas į Vilnių neiti²⁴, o krikščionys demokratai manė, kad Lenkijai tiesiog reikėtų įteikti ultimatumą²⁵. Atrodytų, kad krikščionys demokratai Lenkijos atžvilgiu iš visų šalies politinių partijų 1920 m. vidu-

ryje buvo nusistatę priešiškesniausiai. Tačiau tuo abejoti verčia aplinkybė, kad šeštajame ministrų kabinete užsienio reikalų ministro pareigas ėjo vienas įtakingiausių to meto LKDP veikėjų Juozas Purickis, kuris gana palankiai žiūrėjo į Lenkiją. Aldonos Gai-galaitės teigimu, būtent dėl jo diplomatinės veiklos 1920 m. viduryje pavyko pagerinti santykius su šia valstybe²⁶. Abejotina, kad J. Purickis galėjo laikytis savo partijai priešingos politikos Lenkijos atžvilgiu.

Po Vilniaus pripažinimo Lietuvai apie Lenkiją palankiai prabilo ir prieš tai ne kartą ją aršiai kritikavę tautininkai. A. Voldemaras pažymėjo, kad „su Lenkija, kuri neturės pagriebusi svetimų plotų, mes turime būti geriausiuose santykiuose. Ateity mes galimi su ja sąjungininkai, jei pradėtų grėsti pavojus būti užgniauztiems iš likusių galingųjų kaimynų“²⁷. Taigi, kaip ir M. Sleževičius, A. Voldemaras bent jau tuo metu manė, kad didžiausią grėsmę Lietuvos nepriklausomybei kelia Sovietų Rusija ir Vokietija, o Lenkiją laikė galima sąjungininke.

Savitą požiūrį į Lenkiją turėjo socialdemokratai. Jame aiškiai jaučiama marksizmo doktrinos įtaka. Kalbėdamas po šeštojo ministrų kabineto deklaracijos pristatymo Steigiamajame Seime, Steponas Kairys pažymėjo, kad socialdemokratai nori palaikyti taikius ir draugiškus santykius su Lenkija, tačiau „širdingus savo kvietimus“ skyrė ne dabartinei „grobikų valdžiai“, o Lenkijos darbininkams²⁸. Siekį bendra-

²² SSD, I sesija, 8 posėdis, 1920 m. birželio 23 d., p. 156.

²³ *Senn A. E.*, op. cit., p. 30; *Davies N. Lloyd George and Poland, 1919–1920* // *Journal of Contemporary History*. 1971, vol. 6, no. 3, p. 143–144.

²⁴ LSLD ir VS Steigiamojo Seimo frakcijų 1920 07 20 posėdžio protokolas // LMAB RS, f. 199, b. 22, l. 9.

²⁵ *Butkus Z. Dr. Kazys Grinius* // Lietuvos Respublikos ministrai pirmininkai (1918–1940). Vilnius, 1997, p. 235–236.

²⁶ *Gaiagalaitė A.*, op. cit., p. 13.

²⁷ Prof. A. Voldemaras. *Taika* // *Tauta*. 1920, liepos 16, p. 1.

²⁸ SSD, I sesija, 8 posėdis, 1920 m. birželio 23 d., p. 15

darbiauti su Lenkijos socialistais socialdemokratai išreiškė ne kartą, su jais buvo tikimasi taikiai išspręsti teritorinius abiejų valstybių ginčus.

Dėl savo specifinio požiūrio į Vilniaus kraštą LSDP kitų partijų labai dažnai buvo kaltinama pataikavimu Lenkijai. Socialdemokratai pasisakė už Vilniaus krašto susijungimą su Lietuva, tačiau taikiu, pačių Vilniaus ir jo krašto gyventojų laisvo apsisprendimo būdu, patraukiant juos į Lietuvos pusę demokratinės santvarkos pranašumais. Pristatydami tokią poziciją 1920 m. rugsėjo 15 d. Steigiamojo Seimo posėdyje LSDP frakcijos nariai Kazimieras Venclauskis ir Vincas Čepinskis reikalavo Vilniaus krašte surengti plebiscitą, nes „jie (socialdemokratai – A. G.) nori kurti valstybę naujais pagrindais“²⁹. V. Čepinskis taip pat įžvalgiai pažymėjo, kad plebiscito Vilniaus krašte anksčiau ar vėliau neišvengiamai pareikalaus ir didžiosios Vakarų valstybės. Tačiau su tokiu požiūriu kategoriškai nesutiko kitos Seimo frakcijos. M. Krupavičius netgi retoriškai klausė, ar tokia LSDP pozicija „tai nepataikavimas lenkų visuomenei, lenkų valstybei“³⁰. Pažymėtina, kad siekio prisijungti Vilniaus kraštą tikta taikiu pačių vietos gyventojų apsisprendimo būdu socialdemokratai neatsisakė per visą parlamentinės demokratijos laikotarpį. Jis tapo viena svarbiausių užsienio politikos nuostatų, nuolat primenamų tiek iš Seimų tribūnų, tiek spaudoje.

Lietuvos ir Lenkijos valstybių atkūrimo programų susikirtimas, pasireiškęs pastarosios agresija prieš silpnesnįjį kaimyną,

tiktai dar labiau pagyvino jau nuo tautinio atgimimo pradžios moderniojoje lietuvių tautoje besiformavusį požiūrį į lenkus kaip į grėsmingus lietuvių priešus. Nepaisant to, valstiečių liaudininkų, tautininkų, o iš dalies ir krikščionių demokratų lyderiai didžiausią grėsmę Lietuvos nepriklausomybei bent jau tuo metu manė keliant Sovietų Rusiją ir Vokietiją. Tačiau 1920 m. spalio 9-osios įvykiai politinių partijų ir jų lyderių nuostatas dėl Lenkijos smarkiai pako-regavo.

Lietuvos politinių partijų reakcija į L. Želigovskio agresiją. Plebiscito problema

Savo istorine sostine Lietuva džiaugėsi neilgai. 1920 m. rugpjūtį–rugsėįi Vilniuje įsikūrė šalies Vyriausybė, užsienio valstybių diplomatinės atstovybės. Tačiau tuo metu Lenkijos karinės pajėgos jau buvo pradėjusios kontrpuolimą prieš Raudonosios armijos dalinius. Rugsėįi prasidėjo tiesioginiai Lietuvos ir Lenkijos susirėmimai. Į atsinaujinusį konfliktą greitai reagavo Tautų Sąjungos Taryba. Ji paragino Lietuvą ir Lenkiją nutraukti karo veiksmus ir pradėti derybas. Lenkų veiksmais ypač buvo nepatenkinta Didžioji Britanija. Rugsėjo 6 d. ši valstybė pasiuntė Lenkijos vyriausybei notą, kurioje priminė Spa konferencijos nutarimus ir pasižadėjamą kilusius ginčus spręsti taikiai, o jei nepavyktų jų likviduoti, perduoti juos spręsti Antantės valstybėms³¹. Lietuvių ir lenkų derybos prasidėjo 1920 m. rugsėjo pabaigoje ir baigėsi spalio 7-ąją, kai buvo pasirašyta Suvalkų

²⁹ Ten pat, 41 posėdis, 1920 m. rugsėjo 15 d., p. 352.

³⁰ Ten pat, p. 353.

³¹ Paskutinės politikos valandos. Anglų nota lenkams dėl Lietuvos // Lietuva. 1920, rugsėjo 8, p. 1.

sutartis³². Ja tarp abiejų šalių buvo numatyta demarkacinė linija ir sustabdyti karo veiksmai. Vis dėlto ši sutartis negarantavo Vilniaus saugumo, nes nors jis ir liko Lietuvos pusėje, jo valstybinė priklausomybė buvo neišspręsta lenkams atsisakius nustatyti demarkacijos liniją į rytus nuo Bastūnų. Netrukus, generolo L. Želigovskio vadovaujamiems kariniams daliniams pradėjus netikėtą puolimą ir spalio 9 d. užgrobęs Vilnių, Suvalkų sutartis neteko reikšmės.

Dėl karinio konflikto su Lenkija 1920 m. rugsėjo 25 d. sušaukta nepaprastajame Steigiamojo Seimo posėdyje visų partijų, išskyrus lenkų, frakcijos vienbalsiai pasisakė už valstybės gynimą. Kritikos Lenkijai negailėjo krikščionių demokratų bloko atstovai Mykolas Krupavičius, Vytautas Bičiūnas, Emilija Spūdaitė-Gvildinė, Jonas Valaitis, liaudininkai Mykolas Sleževičius, Povilas Kuzminskis, socialdemokratai Steponas Kairys ir Jurgis Daukšys³³. Iliustratyviai vieningą partijų požiūrį į Lenkiją iškilus grėsmei valstybės nepriklausomybei atspindi LSDP pozicija. Nuolat blaškėsi tarp marksistinei doktrinai būdingo internacionalizmo ir tautinių interesų, socialdemokratai po prasidėjusio L. Želigovskio žygio ne tik ragino darbininkus ir mažžemius valstiečius „stoti atkaklion, mirtinon kovon su naujais užpuolikais“³⁴, bet ir pripažino, kad „baltųjų lenkų įsitvirtinimas Lietuvoje atneštų mūsų kraštui daug didesnę reakciją

ir darbininkų priespauda“, todėl, „nežiūrint viso patirto iš dabartinės valdžios persekiojimo, Lietuvos darbininkai lengviau galės ginti savo reikalus ir eiti prie savo siekimų, esant Lietuvai politiniai laisvai“³⁵.

Generolo L. Želigovskio agresija bei Vilniaus užgrobimas ir Lenkijos vyriausybės siekis atsiriboti nuo „maištaujančio“ generolo ne tik dar labiau sustiprino visuomenės priešiskumą pietiniam kaimynui, bet ir smarkiai sumažino šalies politinių partijų lyderių pasitikėjimą lenkų politikais bei diplomatais. Su tarptautinių susitarimų negerbiančiu priešininku nenorėta ir nematyta prasmės derėtis. Be to, į kompromiso su Lenkija ieškančius politikus nepalankiai ir įtariai ėmė žvelgti visuomenė ir ypač karininkija.

Po L. Želigovskio avantiūros paastrėjęs Lietuvos ir Lenkijos konfliktas buvo svarstomas ir Briuselyje, 1920 m. spalio 20–28 d. vykusioje Tautų Sąjungos Tarybos 10-ojoje sesijoje. Tinkamiausiu būdu abiejų valstybių konfliktui išspręsti Taryba pripažino plebiscitą. Tai atitiko tautų apsisprendimo teisės principą, kuriuo buvo remiamasi poversalinėje Europos reorganizacijoje. Lietuvai atstovavęs A. Voldemaras su šiuo pasiūlymu sutiko. Sužinojus apie tai Lietuvoje kilo didžiulis nepasitenkinimas. A. Voldemaras buvo kaltinamas peržengęs jam Vyriausybės suteiktus įgaliojimus. Ypač griežtai jį kritikavo M. Sleževičius. Jis atkreipė dėmesį, kad minėtame posėdyje A. Voldemaras buvo „minkštas, nedrįso net prašyti atidėti taip svarbaus klausimo <...>, užtat čia Kaune

³² Plačiau apie Suvalkuose vykusias Lenkijos ir Lietuvos derybas žr. *Laurinavičius Č.* Politika ir diplomatija..., p. 117–134.

³³ SSD, I sesijos Nepaprastasis posėdis, 1920 m. rugsėjo 25 d., p. 400–413.

³⁴ Į kovą, Lietuvos darbininkai! // Socialdemokratai. 1920, spalio 14, p. 1.

³⁵ L. S.–D. Partijos Centro Komitetas gynimos reikalui // Ten pat, 1920, spalio 28, p. 1.

jis jau be galo griežtas, čia jis drįsta net pa-
čią Tautų Sąjungą pavadinti „mirusiu arba
negimusiu kūdikiu“³⁶. Pats A. Voldemaras
kaltino „valdžią“, pabrėždamas, kad jo
dėl plebiscito priėmimo nebuvo „išsitar-
ta nei vieno žodžio ir nepadaryta nei vieno
žingsnio“³⁷.

Nepalankiai plebiscito idėją sutiko ir ša-
lies politinės partijos. LSLD ir VS Steigia-
mojo Seimo frakcijų posėdyje, vykusiame
1920 m. spalio 23 d., dauguma pasisakė
prieš plebiscitą. Tik tai Vincas Meilus, mo-
tyvuodamas tuo, kad Lietuvos kariuome-
nė nepajėgs pasipriešinti lenkams, klausė,
„ar nevertėtų mums (Lietuvai – A. G.) dėl
Vilniaus nusileisti“³⁸. Prieš plebiscitą pasi-
sakė ir krikščionys demokratai, tautininkai
bei anksčiau jį palaikę socialdemokratai.
Bendri partijų motyvai buvo, jog Lietuvos
sostinėje joks plebiscitas negali būti ren-
giamas, kad Lenkijos kariniai daliniai turi
būti išvesti ir pakeisti neutraliomis jėgo-
mis³⁹. Tačiau tarp partijų išryškėjo ir tam
tikrų skirtumų. Socialdemokratai pasisakė
ne tik prieš lenkų kariuomenę, bet ir prieš
Tautų Sąjungos į ginčytiną teritoriją numa-
tytas siūsti tarptautines karines pajėgas⁴⁰.

³⁶ SSD, I sesijos 60 posėdis, 1921 m. vasario 4 d., p. 602.

³⁷ Prof. A. Voldemaras. Dėl Briuselio derybų // Lie-
tuvos balsas. 1921, balandžio 28, p. 2.

³⁸ LSLD ir VS Steigiamojo Seimo frakcijų
1920 11 23 posėdžio protokolas // LMAB RS, f. 199,
b. 22, l. 93.

³⁹ Žr.: SSD, I sesijos 60 posėdis, 1921 m. vasario
4 d., p. 592–612; Lėnas [A. Smetona]. Žmonių atsi-
klusimas – plebiscitas // Tauta. 1920, lapkričio 5, p. 1;
Šilas M. Ant palinkusios šakos // Laisvė. 1921, sausio
8, p. 1; D. D. Neduosim Vilniaus! // Ten pat, 1921, sau-
sio 27, p. 1.

⁴⁰ Plebiscitui prižiūrėti Tautų Sąjunga planavo pa-
siūsti karinių dalinių iš Didžiosios Britanijos, Prancū-
zijos, Italijos, Ispanijos, Švedijos, Belgijos, Olandijos ir
Danijos, iš viso apie 2000 žmonių. Žr. *Žepekaitė R.* Dip-
lomatija imperializmo tamtyboje..., p. 140.

Partijų teigimu, niekas negalėjo užtikrinti,
kad „karingoji prancūzų buržuazija plebis-
cito zonoj nemėgins padaryti naujos ba-
zės prieš Tarybų Rusus, iškepusi vėl kokį
„Vrangelį“ ir surinkusi išsklaidytus dar ne-
išmuštus „baltagvardiečius“⁴¹.

Radikaliausiai dėl plebiscito nusitei-
kę tautininkai jame netgi išvelgė grėsmę
Lietuvos nepriklausomybei. A. Smeto-
nos nuomone, įvykus plebiscitui Lietuva
būtų inkorporuota į Lenkijos sudėtį „ligi
susitvarkiusi Vokietija su atsigeivalėjusi-
sia Rusija nesugniaužtų tos didžiosios
Lenkijos, sudarytos iš daugybės tautų
konglomerato“⁴². Šalyje tvyrant tokiai ne-
palankiai plebiscitui atmosferai, galiausiai
ir Lietuvos vyriausybė, nors ir nerimauda-
ma dėl galimos nepalankios didžiųjų Va-
karų valstybių reakcijos, 1921 m. vasario
13 d. ryžosi Tautų Sąjungai nusiųsti notą,
kurioje atsisakė plebiscito Vilniuje ir Vil-
niaus krašte⁴³.

Tautų Sąjungos mėginimas Lietuvos ir
Lenkijos teritorinį konfliktą išspręsti ple-
biscito būdu parodė, kad Lietuvos politi-
nės partijos, pripažindamos bei gerbdamos
Jungtinių Amerikos Valstijų prezidento
Vudro Vilsono (Wilson) „14 punktų“ su-
formuluotą tautų apsisprendimo teisės
principą, vieningai nepritarė jo taikymui
sprendžiant istorinės valstybės sostinės
likimą. Vilnius, jų nuomone, besąlygiškai
turėjo priklausyti Lietuvai. Tačiau netru-
kus tuometinio Tautų Sąjungos Tarybos
pirmininko Polio Hymanso (Hymans)

⁴¹ Kapitalistų meškerė // Socialdemokratas. 1920,
gruodžio 16, p. 1.

⁴² Lėnas [A. Smetona]. Žmonių atsiklusimas – ple-
biscitas // Tauta. 1920, lapkričio 5, p. 1.

⁴³ Mūsų vyriausybės nota T. S. dėl plebiscito // Lie-
tuva. 1921, vasario 19, p. 3.

pasiūlytas naujas abiejų konfliktuojančių valstybių santykių sureguliuavimo projektas aiškiai atskleidė skirtingą partijų poziciją į Lenkiją.

Politinės partijos ir Hymanso projektai

Atsisakiusi plebiscito idėjos, Tautų Sąjunga konfliktuojančioms šalims pasiūlė tiesiogines derybas, kartu įsipareigodama jose tarpininkauti. Derybos, kurioms pirmininkavo P. Hymansas, prasidėjo 1921 m. balandžio pabaigoje Briuselyje ir truko iki birželio 4 d. 1920 m. balandžio 20 d. Steigiamojo Seimo posėdyje politines partijas apie būsimų derybų pobūdį informavo užsienio reikalų ministras J. Purickis. Jis pažymėjo, kad, siekdama kompromiso su Lenkija, Vyriausybė buvo pasirengusi padaryti nemažų nuolaidų: suteikti lenkams laisvą išėjimą per Lietuvą į Baltijos jūrą, sudaryti gynybinę konvenciją, pasirašyti prekybos sutartį, „žinoma, dedant pamatan visą abiejų šalių lygybės ir visiškos ekonominės nepriklausomybės principą“⁴⁴. Kartu buvo pabrėžta, kad šalies delegacija reikalaus Lenkijos pripažinti 1920 m. liepos 12 d. taikos sutartimi su Sovietų Rusija nustatytas Lietuvos sienas ir jokiū būdu nesutiks su valstybių federacijos ar unijos idėja. Valdančiosios krikščionių demokratų ir valstiečių liaudininkų partijos palankiai sutiko užsienio reikalų ministro pranešimą. Krikščionių demokratų bloko vardu kalbėjęs Valdemaras Čarneckis išreiškė pritarimą planuojamoms deryboms, tiksliai patarė delegacijai būti atsargiai, nes „len-

kai visumet moka išnaudoti neaiškumus ir neaiškias vietas paaiškinti savo naudai“⁴⁵. Valstiečių liaudininkų vardu kalbėjęs Jonas Staugaitis taip pat pritarė deryboms ir atkreipė Vyriausybės dėmesį į tai, „kad legenda apie Želigovskį, kaip maištininką, jau turėtų būti į arkvyvą atidėta“⁴⁶. Kad šis perspėjimas turėjo pagrindą, įsitikino patys lietuvių delegacijos nariai, kai, nuvykus į Briuselį, lenkams derybose vadovavęs garsus istorikas Šymonas Askenazis (Askenezis) pareiškė, jog Lenkijos delegacija veikia tik kaip tarpininkas tarp L. Želigovskio sukurtos Vidurio Lietuvos ir Kauno Lietuvos. Nepalankiai į derybas žiūrėjo socialdemokratai. Nepasitikėdami Vakarų valstybėmis ir Tautų Sąjunga, jie kaip ir anksčiau nuosekliai laikėsi nuostatos, kad Vilnių sugrąžinti galima tikta užmezgus glaudžius santykius su vietos gyventojais. Nors po L. Želigovskio agresijos labai priešiška Lenkijai nusiteikusioje visuomenėje jau prieš prasidedant deryboms vyravo pesimistinės nuotaikos dėl jų rezultatų⁴⁷, juo labiau kad tokias nuotaikas aktyviai kurstė tautininkai⁴⁸, valdančiosios krikščionių demokratų ir valstiečių liaudininkų partijos į derybas žiūrėjo palankiai, tikėdamosi, kad, Tautų Sąjungai padedant, pavyks išspręsti konfliktą su Lenkija.

Deryboms prasidėjus Lietuvos pasiūlymai buvo atmesti kaip nepakankami, o gegužės 20 d. P. Hymansas savo vardu pateikė Lietuvos ir Lenkijos susitarimo pro-

⁴⁵ Ten pat, p. 31.

⁴⁶ Ten pat, p. 32.

⁴⁷ *Abromaitis A.*, op. cit., p. 217.

⁴⁸ Dar nieko nežinodamas apie ką tik prasidėjusių derybų eigą, A. Voldemaras jau kaltino šalies valdžią „pasiryžus labai daug nusilicisti“. Žr. Prof. A. Voldemaras. Dėl Briuselio derybų // Lietuvos balsas. 1921, balandžio 28, p. 2.

⁴⁴ SSD, I sesijos 82 posėdis, 1921 m. balandžio 29 d., p. 29.

jektą. Jame buvo numatyta Lietuvos teritoriją padalyti į du administracinius Vilniaus ir Kauno kantonus, garantuojant Lenkijos įtaką Vilniaus kantone, taip pat abi valstybes glaudžiai susieti bendromis ekonominėmis bei karinėmis konvencijomis. Lietuvai toks projektas, be abejonės, nebuvo priimtinas, tačiau siekdama neprarasti Vakarų valstybių, ypač Didžiosios Britanijos, paramos, Vyriausybė sutiko jį laikyti derybų pagrindu. Pačiam projektui nepritarė nė viena politinė partija, o sprendimą laikyti jį derybų pagrindu griežtai kritikavo socialdemokratai ir ypač tautininkai.

Kraštutiniai radikali tautininkų pozicija nestebino. Kaip pažymėjo A. Kasperavičius, įnirtingas tautininkų priešinimasis Hymanso projektams buvo nuoseklus dar 1920 m. lapkričio pradžioje plebiscito galimybę svarstant pareikštos šios partijos pozicijos tęsinys⁴⁹. Tačiau priešingai negu kitos partijos, tautininkai kritikos smaigalį nukreipė ne į patį Hymanso projektą, bet į Vyriausybę. A. Voldemaras teigė, kad Vyriausybė, priimdama Hymanso projektą kaip tolesnių derybų pagrindą, „užtraukė Lietuvai didelį smūgį, kurio didumo šiandien dar ir nesimato“⁵⁰. Jis reikalavo ne tik kuo skubiau sudaryti naują ministrų kabinetą, bet ir nubausti projektą priėmusius asmenis. Kur kas nuosaikesnės pozicijos laikėsi A. Smetona. Pažymėjęs, kad „projektas toliau veda Lietuvą į Lenkiją negu Liublino unija“⁵¹, jis ragino Vyriausybę jo nepriimti. Tokia arši tautininkų kritika ne

tik dar labiau skatino visuomenės priešikumą Lenkijai ir didžiosioms Vakarų valstybėms, bet ir didino politinį nestabilumą šalyje. Pritartume istoriko Gedimino Rudžio nuomonei, kad daugiausia tautininkų pastangomis buvo sukelta didžiulė kampanija prieš Hymanso projektus⁵².

Toks įvykių klostymasis šalyje ypač džiugino Sovietus, nenorėjusius, kad užgestų Lietuvos ir Lenkijos konfliktas ir susidarytų prielaidos visų Baltijos regiono valstybių politinei konsolidacijai. Sovietų Rusijos atstovas Lietuvoje Aleksandras Akselrodas „Lietuvos ūkininko“ korespondentui atvirai teigė, kad Tautų Sąjungos 1921 m. kovo 3 d. nutarimas, kuriame Lietuvai ir Lenkijai rekomenduojama pradėti tiesiogines derybas, yra „vien tik pasityčiojimas iš Lietuvos ir lietuviai juos turėtų griežtai atmesti“. Šiuo nutarimu Tautų Sąjunga, anot diplomato, „ne tik nepalengvina lietuvių – lenkų konflikto baigimą, bet tik stato Lietuvai naujus slastus“⁵³. Sovietai puikiai suprato, kad derybos turėjo nulėmti ne tik tolesnes abiejų šalių santykių gaires, bet ir Lietuvos politinę orientaciją į Vakarų valstybes, jeigu konfliktą pavyktų likviduoti, arba į priešiška lenkams nusiteikusius vokiečius ir rusus, jei susitarti nepavyktų ir abi valstybės liktų „nuolatinio karo stovio“ būsenos.

Dar labiau politinė įtampa šalyje pakilo 1921 m. rudenį, kai Ženevoje prasižėdė antrasis Lietuvos ir Lenkijos derybų etapas. Buvo pateiktas svarstyti naujas

⁵² Rudis G. Augustinas Voldemaras – nemokėjęs pralaimėti politikas // Lietuvos Respublikos ministrai pirmininkai (1918–1940). Vilnius, 1997, p. 38.

⁵³ Pasikalbėjimas su Sovietų Rusijos atstovu Akselrodu („Liet. Ūkininko“ korespondento interviu) // Lietuvos ūkininkas. 1921, kovo 17–23, p. 2.

⁴⁹ Kasperavičius A., op. cit., p. 229.

⁵⁰ Prof. A. Voldemaras. Padėtis be išeities // Lietuvos balsas. 1921, liepos 5–6, p. 1.

⁵¹ Smetona A. Sutiko ar nesutiko? // Ten pat, 1921, gegužės 31, p. 1.

P. Hymanso projektas⁵⁴, kuriame abiejų šalių sąjunga buvo planuojama ne kantoniškos sistemos pagrindu, bet suteikiant Vilniui plačią autonomiją Lietuvos sudėtyje. Be to, buvo numatoma šiek tiek susilpninti ryšius tarp abiejų valstybių karinėje srityje, nors Lenkijai, kilus karui, turėjo būti suteikiama galimybė naudotis Lietuvos teritorija. Lietuvos vyriausybės padėtį sunkino tai, kad naujasis projektas buvo pateiktas jau ne kaip derybų pagrindas, bet kaip susitarimas, kurį abiem šalims reikėjo priimti. Kitaip negu pirmasis, antrasis Hymanso projektas skirtingai buvo sutiktas ir šalies politinių partijų.

Nelengva nustatyti didžiausios ir įtakingiausios to meto Lietuvos politinės jėgos – krikščionių demokratų – poziciją dėl pataisyto projekto. Istoriografijoje visuotinai įsigalėjusi nuomonė, kad jam kontrpasiūlymais, pašalinus Lietuvai nepriimtinius punktus, pritarė užsienio reikalų ministras J. Purickis⁵⁵. Iš archyvinės medžiagos matyti, kad tokios pat nuomonės buvo ir kitas krikščionių demokratų atstovas Vyriausybėje – Kazys Bizauskas⁵⁶. 1921 m. rugsėjo 10 d. „Laisvėje“ pasirodė įtakingo krikščionių demokratų veikėjo, Steigiamojo Seimo nario Eliziejaus Draugelio straipsnis, kuriame buvo raginama „susiderėt“ su Lenkija, „atgaut šio kioj ar kitokioj formoje Vilnių ir Klaipėdą“, užsitikrinti *de jure*

pripažinimą ir sutvarkyti savo vidaus padėtį⁵⁷. Toks atviras ir tiesus E. Draugelio kvietimas priimti Hymanso projektą sukėlė audringą kitų partijų reakciją.

Siekdami sušvelninti padėtį krikščionys demokratai rugsėjo 14 d. vykusioje partijos konferencijoje priėmė rezoliuciją, kad Hymanso projektai būtų atmetini, jei tiesiogiai ar netiesiogiai galėtų apriboti Lietuvos nepriklausomybę⁵⁸. Tokia aptaki formuluo-tė, mūsų manymu, pasirinkta neatsitiktinai. 1920 m. rugsėjo 20 d. Steigiamojo Seimo posėdyje, kuriame buvo svarstoma socialdemokratų frakcijos interpeliacija Vyriausybei dėl Hymanso projekto, visi kalbėjusieji krikščionių demokratų bloko nariai palaikė J. Purickį. Užsienio reikalų ministras atvirai pareiškė: „mums palieka ar derėtis (dėl Hymanso projekto – A. G.), ar derybas nutraukti. Derybų nutraukimas, turim nepamiršti, geriausiu atveju reikštų bent laikiną Vilniaus srities išsižadėjimą, o blogiausiu atveju galėtų privesti prie karo su Lenkija, kuris galėtų užsibaigti lenkų okupacija visos Lietuvos.“⁵⁹ Netgi kritiškiausiai iš krikščionių demokratų apie projektą atsiliepęs Justinas Staugaitis atkreipė dėmesį į pavojingą Lietuvos geopolitinę padėtį ir bendrą abiem valstybėms sovietų Rusijos pavojų: „nors Lenkija yra didžiausias mūsų priešininkas, tačiau mes turime su ja ir bendrų interesų, būtent, apsiginti nuo Rytų.“⁶⁰

Minėti faktai leistų daryti prielaidą, kad krikščionys demokratai pritarė antrajam

⁵⁴ Remdamasi archyviniais dokumentais R. Žepkaitė nurodo, kad antrasis Hymanso projektas buvo pako-reguotas Didžiosios Britanijos vyriausybės iniciatyva, prieš tai atsižvelgus į Lietuvai nepriimtinius pirmojo projekto punktus. Žr. *Žepkaitė R. Diplomacija imperia-lizmo tarnyboje...*, p. 126.

⁵⁵ *Senn A. E.*, op. cit., p. 81; *Gaigalaitė A.*, op. cit., p. 18 ir kt.

⁵⁶ Išrašai iš Ministrų kabineto 1921 09 09 posėdžio protokolo // LCVA, f. 923, ap. 1, b. 79, l. 1.

⁵⁷ K. K. Lizdeika [E. Draugelis]. Išmintinga politi-ka // *Laisvė*. 1921, rugsėjo 10, p. 1.

⁵⁸ Kr. Demokratų konferencija lenkų klausimu // *Ten pat*, 1921, rugsėjo 18, p. 1.

⁵⁹ SSD, I sesijos 124 posėdis, 1921 m. rugsėjo 20 d., p. 26.

⁶⁰ *Ten pat*, p. 33.

Hymanso projektui. Jį priėmus buvo tikimasi atgauti sostinę, užmegzti abiem valstybėms naudingus ekonominius santykius, efektyviau apsiginti nuo galimo Sovietų Rusijos pavojaus, įgyti didžiųjų Vakarų valstybių palankumą. Tačiau kartu buvo pabrėžiama, kad projektą bus galima priimti tikrai su Lietuvos vyriausybės kontrpasiūlymais, mažinančiais Lenkijos įtaką Lietuvos vidaus gyvenimui.

Antrajam Hymanso projektui pritarė ir kai kurie valstiečiai liaudininkai su savo lyderiais K. Griniumi ir M. Sleževičiumi priešakyje. K. Grinius savo poziciją aiškiai išdėstė minėtame rugsėjo 20 d. Steigiamojo Seimo posėdyje. Viešą nuomonę ministras pirmininkas bandė paveikti pragmatiniais argumentais. Projektą priimti, jo nuomone, visų pirma reikėjo dėl labai sunkių šalies ekonomikai konflikto su Lenkija padarinių, nes „amžinai ant durtvų sėdėt“ negalima. Užmezgus normalius santykius tarp abiejų valstybių būtų galima sumažinti didelę dalį biudžeto lėšų suryjančią kariuomenę. Premjeras optimistiškai žiūrėjo ir į Vilniaus krašto integraciją į Lietuvos valstybę: „Ir istoriniu ir ekonominiu atžvilgiu visa Vilniaus sritis turėtų krypti į mūsų pusę ir jai iš tos kombinacijos būtų nauda.“⁶¹

M. Sleževičius labiausiai pabrėžė projekto naudą Lietuvos tarptautinei padėčiai ir saugumui. Jungtiniame LSLD ir VS rugsėjo 22 d. posėdyje jis teigė, kad susitarti su Lenkija reikia dėl Vokietijos ir Sovietų Rusijos grėsmės. Anot jo, „Skaitytis su vokiečiais ir rusais reiks. Vieni ir kiti žiūri į mažąsias valstybes, kaip į komediją, kurią reiks likviduoti, o kol kas negalima leisti

susikalbėti“⁶². Perprasdamas Sovietų siekį išlaikyti Lietuvos ir Lenkijos konfliktą, o kartu neleisti suartėti su kitomis Baltijos valstybėmis, M. Sleževičius aiškiai matė, kokioje sudėtingoje tarptautinėje padėtyje tuo metu buvo atsidūrusi Lietuva: „pripažįstant dūstame suspausto atmosferoj – be Vilniaus ir Klaipėdos tranzito negyvensime.“⁶³ Todėl, anot jo, Lietuva turėjo spręsti lemtingą savo egzistencijai dilemą: arba priimti Hymanso projektą ir susitaikyti su Lenkija, arba galų gale būti okupuota. Kaip parodė vėlesni įvykiai, šios valstiečių liaudinkų lyderio išvalgos pasitvirtino. Žinoma, žvelgiant iš istorinės perspektyvos, negalima teigti, kad net ir susitaikius su Lenkija ir sukūrus vieningą Baltijos valstybių ir Lenkijos bloką būtų pavykę atsilaikyti prieš SSRS ir Vokietijos agresiją. Tačiau ekonominė šalies raida ir tarptautinė padėtis be abejonės būtų pagerėjusi.

Hymanso projektui pritarė ir daugiau abiejų valstiečių liaudinkų Steigiamojo Seimo frakcijų narių. Kazys Škirpa pabrėžė, kad projektą reikia priimti siekiant išlaikyti didžiųjų Vakarų valstybių palankumą. Jo nuomone, „kadangi ir taip jau mes pasidavėme didžiųjų Europos valstybių teismui tai turime galutinai ir prisidėti (prie Lenkijos – A. G.), nes šiaip ar taip ginklo jėga viešpatauja“⁶⁴. Projektą taip pat palaikė Vladas Natkevičius, Jonas Makauskis, Antanas Žeromskis, Juozas Liekis. Tačiau valstiečių liaudinkų lyderiai ir juos palaikantys asmenys susidūrė su Lenkijai ir Hymanso

⁶² LSLD ir VS Steigiamojo Seimo frakcijų 1921 09 22 posėdžio protokolas // LMAB RS, f. 199, b. 22. l. 306.

⁶³ Ten pat.

⁶⁴ LSLD ir VS Steigiamojo Seimo frakcijų 1921 09 12 posėdžio protokolas // Ten pat, l. 296.

⁶¹ Ten pat, p. 51.

projektui priešiskai nusiteikusia partine opozicija, vadovaujama Jono Staugaičio ir Vlodo Lašo. Jau rugsėjo 15 d. LSLD ir VS Steigiamojo Seimo frakcijų posėdyje, kur buvo svarstoma, ar priimti antrąjį Hymanso projektą kaip derybų pagrindą (nors Tautų Sąjunga numatė, kad jį priimti reikia be jokių diskusijų), tik vieno balso persvara (8 ir 7) nutarta pritarti Vyriausybės iniciatyvai⁶⁵. Partinė opozicija išvalgiai pasinaudojo eilinių narių priešišku Lenkijai 1921 m. spalio 8–12 d. vykusio abiejų liaudininkų partijų suvažiavimo metu, kai buvo priimtas nutarimas, skelbiantis, kad Hymanso projektas „sunkiai ižeidžia Lietuvos suverenumą“ ir yra nepriimtinas, o Vyriausybė, kuri darys nuolaidas, neverta pasitikėjimo⁶⁶. Taigi valstiečių liaudininkų lyderiai buvo priversti paklusti daugumos savo partijos narių spaudimui ir atsakyti palaikyti projektą.

Socialdemokratų ir tautininkų nuostatos dėl Lenkijos liko nepakitusios. Jie, nepaisant Lietuvai padarytų nemažų nuolaidų, griežtai pasisakė ir prieš antrąjį Hymanso projektą. Nesikeitė ir tautininkų taktika. Kaip ir diskusijų dėl pirmojo Hymanso projekto metu, tautininkai labai griežtai kritikavo Vyriausybę, kaip nesugebančią rūpintis gyvybiniais lietuvių tautos interesais⁶⁷.

⁶⁵ LSLD ir VS Steigiamojo Seimo frakcijų 1921 09 15 posėdžio protokolas // Ten pat, I. 301.

⁶⁶ LVS ir SLD suvažiavimo 1921 m. spalio 8–12 d., nutarimas Lietuvos gynimo reikalu // Ten pat, b. 24, I. 33.

⁶⁷ Nuosaikumo nepavyko išlaikyti ir paprastai gana korektiškam ir apdairiam A. Smetonai, kuris straipsnį „Prieš paskutinį patepimą“ užbaigė šūksniu: „Lietuviai, parodykite, kad jūs dar nepailsote norėję būti nepriklausomi! Krikščionys demokratai nori jums duoti paskutinį patepimą. Sušukite, kad dar neketinate mirti.“ Žr. A. Smetona. Prieš paskutinį patepimą // Lietuvos balsas. 1921, rugsėjo 13, p. 1.

Socialdemokratai, remdamiesi marksizmo doktrina, akcentavusia žmonių santykį su gamybos priemonėmis, pabrėžė socialinį aspektą. Jie teigė, kad priėmus Hymanso projektą šalyje būtų nustota vykdyti žemės reformą, Lietuvą užplūstų lenkų dvarininkai, lietuviai būtų priversti tarnauti pasiturintiems lenkų visuomenės klasėms⁶⁸.

Aktyvi propagandinė opozicinių partijų kampanija prieš Hymanso projektą, be abejonės, darė didžiulį spaudimą Vyriausybei, valdantiešiems krikščionims demokratams ir valstiečiams liaudininkams. Tačiau jų vaidmens suabsoliutinti vis dėlto negalima. Be jų, didžiulę įtaką valdžios nusistatymui turėjo ir nepalanki kariuomenės bei šaulių sąjungos laikysena projekto atžvilgiu. Įtampa šalyje kulminaciją pasiekė 1921 m. lapkričio 25 d., kai buvo pasikėsinta į Lietuvos delegacijos Ženevoje vadovą Ernestą Galvanauską. Susidarius tokiai padėčiai, nei Vyriausybei, nei jos poziciją palaikiusiems krikščionių demokratų ir liaudininkų lyderiams neliko kitos išeities, kaip tik atmesti Hymanso projektą. 1921 m. gruodžio 22 d. vykusiame Steigiamojo Seimo posėdyje jau visos partijos vieningai pasisakė prieš Hymanso projektą. M. Krupavičius, tarsi užmiršęs pusę metų šalyje virusias diskusijas, teigė, kad nė vienas Steigiamojo Seimo „rišamas klausimas neturėjo tokio vienbalsio visų Respublikos gyventojų pritarimo, kaip šiandien sprendžiamas Hymanso projekto klausimas“⁶⁹. 1921 m. gruodžio 24 d. pagaliau ir Vyriausybė pasiuntė notą Tautų Sąjungai, kurioje

⁶⁸ SSD, I sesijos 124 posėdis, 1921 rugsėjo 20 d., p. 30–32.

⁶⁹ SSD, I sesijos 156 posėdis, 1921 gruodžio 22 d., p. 92.

su „giliausiu pasigailėjimu“ buvo pareiškama, kad Lietuva negali priimti jai rekomenduojamo susitaikymo⁷⁰.

Nors derybos dėl Hymanso projektų pasibaigė be rezultatų, pati jų eiga rodė, kad valdančiosios Lietuvos politinės partijos, nepaisant visuomenėje vyravusio didžiausio priešiško Lenkijai, buvo pasiryžusios ieškoti abi valstybes tenkinančio *modus vivendi*. Krikščionių demokratų ir valstiečių liaudininkų lyderiai, aiškiai matę kėblią to meto Lietuvos politinę padėtį, suprato, kad nelikvidavus konflikto su pietiniu kaimynu ir taip nesudarius vieningo Baltijos valstybių ir Lenkijos bloko, kuri, kaip jie tikėjosi, turėjo palaikyti ir didžiosios Vakarų valstybės, Lietuva bus priversta paramos ieškoti Versalio sistemą sugriauti siekiančiose SSRS ir Vokietijoje.

Kita vertus, arši opozicinių partijų prieš Hymanso projektus nukreipta propagandinė kampanija ir valdančiųjų politinių jėgų nesugebėjimas atlaikyti spaudimą joms rodė, kad vos prieš keletą metų atkurtos valstybės politinė sistema buvo gana nestabili, o partijoms labai trūko vidinės politinės konsolidacijos.

Kopenhagos derybos. Socialdemokratų partijos nuostatų dėl Lenkijos kaita

Po nesėkmingai pasibaigusių derybų dėl Hymanso projekto pasikeitė ir krikščionių demokratų bei valstiečių liaudininkų nuostatos dėl Lenkijos. Abiejų partijų lyderiai, matydami kraštutinį visuomenės priešškumą, vengė kalbėti apie kokius nors ga-

limus kompromisus su pietine kaimyne, kol Lietuvai nebus grąžintas Vilnius. Pažymėtina ir tai, kad partijos santykių su Lenkija problema ėmė stengtis išnaudoti tarpusavio kovoje siekdamos įgyti kuo didesnę rinkėjų palankumą. Iliustratyviai tokią jų taktiką atspindėjo po 1923 m. kovo 15 d. Ambasadorių konferencijos paskelbto oficialaus Vilniaus pripažinimo Lenkijai⁷¹ pradėta kampanija prieš Vyriausybę ir krikščionis demokratų. Įtampą šalyje didino ir tai, kad kovo 9 d. valstybės prezidento pareigas ėjęs Aleksandras Stulginskis paleido I Seimą. Tokiomis aplinkybėmis santykių su Lenkija klausimas buvo efektyviai panaudotas rinkimų į II Seimą kovoje. Dėl Vilniaus praradimo Vyriausybę ir krikščionis demokratų griežtai užsi puolė ne tik tautininkai bei socialdemokratų, bet ir valstiečiai liaudininkai⁷². Neliko skolingi ir krikščionys demokratai. Kovo 25 d. „Laisvėje“ pasirodžiusiame straipsnyje buvo įrodinėjama, kad dėl Vilniaus praradimo kaltas ne E. Galvanauskas, bet 1919–1920 m. Vyriausybei vadovavę A. Voldemaras ir K. Grinius, nes būtent jie ir „sudarė Lenkams tą faktinę padėtį, kurią Antantė dabar nesudarė, tik ją patvirtino, užfiksavo“⁷³.

⁷¹ 1923 m. kovo 15 d. Ambasadorių konferencijos nutarimo pirmąją dalimi buvo patvirtinta 1921 m. Rygos sutartimi nustatyta Lenkijos ir Sovietų Rusijos siena. Kartu nustatyta siena ir su Lietuva. Ji atitiko 1923 m. vasario 3 d. Tautų Sąjungos Tarybos tarp abiejų valstybių nubrėžtą demarkacinę liniją. Žr. *Žepkaitė R.* Diplomacija imperializmo tarnyboje..., p. 163–167.

⁷² J. P-tis. Naujas pralaimėjimas // Lietuvos žinios. 1923, kovo 21, p. 1; R. U. Dar Vilniaus klausimu // Ten pat, balandžio 5, p. 1; Prof. A. Voldemaras. Vilnius plėšiamas iš Lietuvos // Krašto balsas. 1923, kovo 7, p. 1; Lenkai palaiko Vilnių? // Ten pat, kovo 17, p. 1.

⁷³ Atropos. Lašiniai kalti, kad katė suėdė... // Laisvė. 1923, kovo 25, p. 1.

⁷⁰ Vyriausybės atsakymas Tautų Sąjungai // Lietuva. 1921, gruodžio 31, p. 1.

Beatodairiški partijų kaltinimai viena kitai dėl istorinės sostinės netekties, mūsų nuomone, labiausiai pakenkė joms pačioms. Kiekvienas prie valstybės vairo stojusio politiko bandymas ieškoti *modus vivendi* su Lenkija visuomenės ir opozicinių politinių partijų galėjo būti traktuojamas kaip Vilniaus išsižadėjimas ir nacionalinių interesų išdavystė, o tai, anot Vytauto Žalio, buvo patys baisiausi kaltinimai, kuriuos tik buvo galima tuo metu mesti lietuviui⁷⁴. Tačiau net ir tokiomis aplinkybėmis atsirado politikų, pasiryžusių tartis su pietine kaimyne.

1925 m. vasario 3 d. sudarytos XII Vyriausybės vadovas finansininkas Vytautas Petrulis manė, kad tik ekonomiškai pajėgi Lietuva gali susigrąžinti Vilniaus kraštą, todėl tam tikras ekonominis bendradarbiavimas su pietine kaimyne yra būtinas. Svarstyti santykių su Lenkija užmezgimo alternatyvą ministrą pirmininką vertė ir sunki Klaipėdos krašto ekonominė padėtis, visų pirma dėl sustojusio miško plukdymo Nemunu, merdinti krašto medienos apdirbimo pramonė⁷⁵. Manytina, kad be krikščionių demokratų partijos vadovybės sutikimo V. Petrulis derybų su Lenkija pradėti negalėjo. Didžiosios Britanijos konsulas Kaune G. W. Beris (Berry) varomąją santykių su Lenkija normalizavimo jėga laikė įtakingą krikščionių demokratų partijos veikėją pramonininką Joną Vailokaitį⁷⁶. V. Sidzikauskas prisiminimuose rašo, kad po oficialaus Lenkijos pasiūlymo rugpjūčio 14 d. Lietuvos vyriausybei pradėti

derybas dėl miško plukdymo atnaujinimo Nemunu ir jo intakais, prezidento A. Stulginskio viloje įvyko pasitarimas, kuriame vienbalsiai nutarta pasiūlymą priimti⁷⁷. Pažymėtina, kad nors valdantieji krikščionys demokratai ir pritarė deryboms su Lenkija, tai nereiškė, jog jie susitaikė su istorinės sostinės praradimu. Vilniaus susigrąžinimas ir toliau buvo centrinė jų užsienio politikos nuostatų ašis. Derybose turėjo būti svarstomi tik miško plukdymo Nemunu, pašto, telefono, telegrafo komunikacijų ir kiti smulkesni klausimai⁷⁸. Nenorėta netgi įsteigti Lenkijos konsulatą Klaipėdoje, o siūlyta, kad konsuliniais lenkų interesams atstovautų kurios nors trečiosios valstybės konsulas. Toks planuojamas derybų scenarijus, mūsų nuomone, kaip tik ir atitiko V. Petrulio ir kitų krikščionių demokratų lyderių nuostatą užmegzti su Lenkija tiktai riboto pobūdžio ekonominius santykius, joku būdu neatsisakant teisės į istorinę sostinę Vilnių.

1925 m. rugsėjo 1 d. Kopenhagoje prasidėjusių derybų eiga parodė, kad Varšuvos tikslai buvo didesni negu manė krikščionių demokratų lyderiai. Lenkijos delegacijos pirmininkas Leonas Vasilevskis (Wasilewski), tvirtindamas, kad Lenkija Klaipėdos uoste turi daugiau interesų negu bet kuri kita valstybė, siūlė Lietuvai įsteigti konsulatą, turintį apribotas teises Varšuvoje ar kuriame nors kitame mieste⁷⁹. Lenkų

⁷⁴ Žalys V., op. cit., p. 48.

⁷⁵ Žostautaitė P. Klaipėdos kraštas 1923–1939. Vilnius, 1992, p. 146.

⁷⁶ Žalys V., op. cit., p. 50.

⁷⁷ Be prezidento ir premjero, jame dalyvavo užsienio reikalų ministras V. Černeckis bei Lietuvos pasiuntiniai Berlyne, Londone, Paryžiuje ir Prahoje. Žr. Sidzikauskas V., min. veik., p. 99.

⁷⁸ Žepkaitė R. Diplomacija imperializmo tarnyboje..., p. 178.

⁷⁹ Pasikalbėjimas su mūsų delegacijos pirmininku p. Sidzikausku // Lietuva. 1925, rugsėjo 24, p. 1.

teigimu, konsulato Klaipėdoje įsteigimas – tai principinis klausimas, todėl lietuviams nenusileidus, derybas tektų nutraukti. Toks ultimatyvus Varšuvos reikalavimas užmegzti konsulinius santykius tarp abiejų valstybių suteikė opozicinėms partijoms pretekstą pradėti antilenkišką kampaniją krašte ir apkaltinti krikščionis demokratų nacionalinių interesų išdavyste.

Griežtai prieš derybas su Lenkija, kol Lietuvai nebus gražintas Vilnius, pasisakė valstiečiai liaudininkai. Dar prieš prasidedant deryboms rugpjūčio 25 d. vykusiame Seimo užsienio reikalų komisijos posėdyje jie pareiškė, kad miško plukdymo Nemunu klausimas yra sureguliuotas Klaipėdos konvencijos, kurią Lietuva pasirašė su Antantės valstybėmis, o ne su Lenkija, todėl su pastarąja nėra jokios prasmės derėtis⁸⁰. Paaiškėjęs, kad Varšuva griežtai reikalauja užmegzti abiejų valstybių konsulinius santykius, liaudininkai pradėjo audringą antilenkišką kampaniją.

Manytume, kad valstiečių liaudinių priėmimą Kopenhagos deryboms, o kartu ir Lenkijai lėmė ne tik noras sukompromituoti krikščionis demokratų ir įgyti daugiau populiarumo prieš artėjančius III Seimo rinkimus. 1925 m. valstiečiai liaudininkai svarbiausia atrama siekiant susigrąžinti Vilnių jau laikė Sovietų Sąjungą ir Vokietiją, todėl energingai ragino valstybės vairą sukti į suartėjimą su šiomis valstybėmis. Iliustratyviai partijos puoselėtą Vilniaus susigrąžinimo viziją atspindėjo M. Sleževičiaus 1925 m. rugpjūčio 25 d. kalba II Seime. Valstiečių liau-

dininkų lyderis pažymėjo, kad derybos Kopenhagoje „šiandien, kada Lenkija iš visų pusių yra spaudžiama, kada ji ieško sau draugų, kada ji junta, kad jos ekonominė, finansinė ir politinė padėtis labai ir labai nepastovi pasidarė“⁸¹, būtų didžiulė Lietuvos politinė klaida. Tokia pat nuomonę jis išdėstė ir gruodžio 4–5 dienomis vykusiame LVLS suvažiavime, atkreipdamas dėmesį, kad valdantieji krikščionys demokratų Vilniaus klausimą „pradėjo šalčiausvarstyti“⁸². Valstiečiai liaudininkai tikėjosi, kad neatlaikiusi Sovietų Sąjungos bei Vokietijos ekonominio ir politinio spaudimo Lenkija bus priversta atsisakyti ne tik šių valstybių reikalaujamų teritorijų, bet ir gražinti istorinę sostinę ištikimos SSRS ir Vokietijos sąjungininkės vaidmenį vaidinančiai Lietuvai.

Aštriai prieš Kopenhagos derybas pasisakė ir tautininkai. Anot A. Voldemaro, pradėjus kokias nors derybas su Lenkija, iš karto sustiprėtų ir jos kultūrinė įtaka Lietuvoje, dėl ko padidėtų nutautėjimo grėsmė. A. Smetona pažymėjo, kad Lietuva, užmezgusi konsulinius santykius su Lenkija, visam laikui bus priversta atsisąjūdinėti Vilniaus. Pasak jo, lietuvių nebevertintų ir Lenkijos priešininkai, nes jiems būtų „galutinai paaiškėję, kad Lietuvos atstovai neišmano, kas yra tautos garbė ir jos vardas“⁸³. Taigi, tautininkai, taip pat kaip ir valstiečiai liaudininkai, tikėjosi Vilnių susigrąžinti Sovietų Sąjungos ir Vokietijos

⁸¹ II Seimo stenogramos, II sesijos 196 posėdis, 1925 m. rugsėjo 29 d., p. 6.

⁸² LVLS visuotinio kuopų atstovų suvažiavimo, įvykusio 1925 gruodžio 4 ir 5 d., protokolas // LMAB, RS, f. 199, b. 35, l. 4.

⁸³ A. Smetona. Nenuvokia // Lietuvis. 1925, rugsėjo 11, p. 2.

⁸⁰ Seimo užsienio reikalų komisijos posėdis // Lietuvos žinios. 1925, rugpjūčio 27, p. 1.

padedami, o Kopenhagos derybos galėjo šias valstybes tikrai paskatinti nusisukti nuo Lietuvos.

Kopenhagos derybos išryškino socialdemokratų partijos užsienio politikos nuostatų pokyčius. Rugsėjo 23 d. LSDP Centro komitete vykusį diskusiją parodė, kad visi socialdemokratų lyderiai pritarė Lietuvos ir Lenkijos konflikto likvidavimui. Nesutarimų kilo svarstant, kokio pobūdžio santykiai turi būti užmegzti tarp abiejų valstybių. S. Kairys palaikė Vyriausybės poziciją teigdamas, kad Kopenhagos deryboms reikia pritarti, „bet neišeinant iš ribų ir prievolių nustatytą Klaipėdos konvencija“⁸⁴. S. Kairio nuomonei pritarė Kipras Bielinis ir Dzidas Budrys, motyvuodami tuo, kad Centro komitetas negali keisti partijos nuostatų dėl Lenkijos. Tai gali padaryti tik visuotinis LSDP suvažiavimas. O štai kita Centro komiteto narių grupė: Vincas Galinis, Vaclovas Bielskis, Liuda Purėnienė, J. Markelis, J. Paplauskas, pasisakė už glaudžių ekonominių ir politinių santykių tarp Lenkijos ir Lietuvos užmezgimą. Tiesa, tokiam požiūriui nemažai įtakos turėjo ir marksistinė ideologija, kuria rėmėsi socialdemokratai. Buvo pažymima, kad „dabartinė nenormali Lietuvos – Lenkijos padėtis duoda progos Lietuvos buržuazijai laikyti kraštą karo padėty su visais jo žiaurumais ir yra nebloga dirva ruošti ginkluotoms avantiūroms“, kad konflikto „pasekmės visu sunkumu gula ant proletariato sprando“⁸⁵. Po ilgų diskusijų buvo priimta J. Paplausko parengta rezoliucija, kurioje

Vyriausybei buvo siūloma užmegzti ne tik ekonominius, bet ir politinius santykius su Lenkija. Nuosaikesnė Jeronimo Plečkaičio rezoliucija, kurioje pasisakyta tik už ekonominį bendradarbiavimą ir konstatuota, kad „Želigovskio žygis yra ir lieka smurto aktas“⁸⁶, buvo atmesta. Taigi, Kopenhagos derybos radikaliausiai iš visų partijų paveikė socialdemokratų požiūrį į Lenkiją. Pažymėtina, kad nei iš išlikusios archyvinės medžiagos, nei iš Seimo stenogramų ar spaudos nematyti, kad priešiškas socialdemokratų požiūris į Lenkiją būtų ėmęs keistis anksčiau. Kad siūlymas užmegzti su Lenkija politinius ir ekonominius santykius radikaliai keičia partijos nuostatas dėl šios valstybės, minėtame posėdyje kalbėjo ir K. Bielinis bei D. Budrys.

Nors kai kurie socialdemokratų lyderiai siūlė neviešinti pasikeitusio partijos požiūrio į Lenkiją baimindamiesi visuomenės reakcijos⁸⁷, S. Kairys jį išdėstė Seimo 1925 m. rugsėjo 29 d. posėdyje, po XII ministrų kabineto deklaracijos. Jis pažymėjo, kad visa ligšiolinė Lietuvos politika Lenkijos atžvilgiu „subankrutavo“, nes nei „einant užsispyrimo keliu“, nei „ginkluoto revanšo idėja“ nepadės Kaunui susigrąžinti Vilniaus. Anot S. Kairio, Kopenhagos derybos yra pirmas žingsnis „paruošti santykiavimą tarp Lietuvos ir Lenkijos“, o „santykių sutvarkymas yra būtina butenybė“. S. Kairio teigimu, „mums (socialdemokratams – A. G.) nesvarbu ar Lietuvos

⁸⁶ Ten pat, l. 33.

⁸⁷ Tokios pozicijos minėtame Centro komiteto posėdyje laikėsi L. Purėnienė, J. Plečkaitis ir V. Galinis. Jie siūlė apriboti ekonominių ir politinių santykių su Lenkija užmezgimą kol kas nekalbėti nei iš Seimo tribūnos, nei spaudoje, o tiesiog pasitenkinti Kopenhagos derybų kritika.

⁸⁴ Lietuvos socialdemokratų partijos Centro komiteto 1925 09 23 d. posėdžio protokolas // LCVA, f. 937, ap. 1, b. 123, l. 31.

⁸⁵ Ten pat, l. 32–32 atv.

Vyriausybė derėsis su lenkais betarpiškai ar tarpiskai: mums svarbu, kad ekonominis gyvenimas užsimegztų ir galėtų vystytis duodamas galimybės sustiprinti ryšius tarp Vilniaus krašto ir mūsų. Mes esame įsitikinę, kad tik bendri tų dviejų kraštų ekonominiai reikalai ateity suves Vilniaus kraštą su Lietuva į vieną politinį vienetą⁸⁸. Taigi, socialdemokratai neatsisakė savo ankstesnės politinės nuostatos prijungti Vilniaus kraštą prie Lietuvos taikiu būdu. Jų nuomone, tai buvo galima padaryti tik užmezgus su krašto gyventojais glaudžius ekonominius ir kultūrinius santykius, o tam pirmiausia reikėjo susitaikyti su Lenkija.

Tačiau tokios pozicijos dėl Lenkijos laikėsi tiktai socialdemokratai. Valstiečių liaudininkų ir tautininkų partijos, kariuomenė, šaulių sąjunga, taip pat didesnioji visuomenės dalis priešinosi bet kokių santykių su Lenkija užmezgimui, kol Lietuvai nebus sugražintas Vilnius. Netgi toks švelnus krikščionių demokratų bandymas mažinti prieštaravimus su pietine kaimyne susidūrė su milžinišku pasipriešinimu, kurio, kaip ir prieš trejus metus, valdančioji partija neatlaikė. Nors rugsėjo 15 d. Kopenhagoje vykusiame paskutiniame posėdyje abiejų šalių delegacijos susitarė susitikti po trijų savaičių Šveicarijos mieste Lugane, ten spalio 10–25 d. vykusios derybos jokių apčiuopiamų rezultatų nedavė. Rugsėjo 19 d. dėl Kopenhagos derybų buvo priversta atsistatydinti V. Petrulio vadovaujama Vyriausybė. Naujasis ministras pirmininkas Leonas Bistras valstybės vairą pasuko į suartėjimą su Sovietų Sąjunga ir

Vokietija⁸⁹. Jo užsienio politikos kursą tęsė ir po rinkimų į III Seimą XIII Vyriausybės vadovu tapęs M. Sleževičius.

Taigi, nei krikščionys demokratai, nei valstiečiai liaudininkai iki pat 1926 m. gruodžio 17-osios valstybės perversmo jokių oficialių derybų su Lenkija nebevedė. Visos istorinės sostinės susigrąžinimo viltys sietos su Sovietų Sąjungos ir Vokietijos parama, o santykiuose su Lenkija pasitenkinta „nuolatinio karo stovio“ būseną.

Išvados

Lenkijos ir Lietuvos valstybių atkūrimo programų susikirtimas, 1919 m. sukėlęs teritorinį abiejų valstybių konfliktą, komplikavo Lietuvos tarptautinę padėtį ir smarkiai iškreipė natūralią šalies užsienio politikos raidą. Nepaisydami visuomenėje įsitvirtinusio priešiško Lenkijai, didžiausiu pavojumi valstybės nepriklausomybei laikę Sovietų Rusiją ir Vokietiją šalies politinių partijų lyderiai aktyviai ieškojo taikių istorinės valstybės sostinės sugrąžinimo ir draugiškų tarpvalstybinių santykių užmezgimo būdų.

Lenkijai ir Lietuvai tinkamą *modus vivendi* tarpininkaujant Tautų Sąjungai ir didžiosioms Vakarų valstybėms 1921 m. bandė surasti valdančiųjų krikščionių demokratų ir valstiečių liaudininkų partijų lyderiai. Jie palankiai žiūrėjo į antrąjį Hymanso projekto variantą, tačiau priimti jį sutiko tiktai Tautų Sąjungai atsižvelgus į Lietuvos vyriausybės kontrpasiūlymus, mažinančius Lenkijos įtaką šalies vidaus

⁸⁸ II Seimo stenogramos, II sesijos 196 posėdis, 1925 m. rugsėjo 29 d., p. 14.

⁸⁹ Kasparavičius A. Dr. Leono Bistro užsienio politikos koncepcijos raida // Lietuvos užsienio reikalų ministrai 1918–1940. Vilnius, 1999, p. 176–185.

gyvenime. Projektą priėmus buvo tikimasi ne tik atgauti sostinę, užmegzti abiem valstybėms naudingus ekonominius santykius, bet ir įgyti didžiųjų Vakarų valstybių paramą, kuri Lietuvai, kaip ir kitoms Baltijos valstybėms, buvo gyvybiškai svarbi siekiant apsisaugoti nuo galimos Sovietų Rusijos ir Vokietijos grėsmės.

Tautininkų ir socialdemokratų prieš Hymanso projektus nukreipta propagandinė kampanija, sukėlusি visuotinę įtampą šalyje, visuomenės bei jėgos struktūrų nepasitenkinimą Vyriausybe, taip pat valdančiųjų politinių partijų nesugebėjimas atlaikyti spaudimą joms rodė pilietinės savimonės ir vidinės politinės konsolidacijos stoką pirmuosius demokratijos žingsnius žengiančioje šalyje.

Politinių partijų siekis santykių su Lenkija problemą išnaudoti tarpusavio kovai ir taip įgyti kuo didesnę visuomenės palankumą dar labiau sumažino tarpvalstybinio konflikto išsprendimo galimybes. Kaip

parodė Kopenhagos derybos, krikščionių demokratų bandymas mažinti įtampą tarp dviejų valstybių užmezgant riboto pobūdžio ekonominius santykius buvo labai priešišškai sutiktas opozicinių valstiečių liaudininkų ir tautininkų partijų ir juos palaikančios didžiosios visuomenės dalies. Tačiau krikščionių demokratų nuostata, kad su Lenkija galima, o socialdemokratų – kad netgi būtina užmegzti ekonominius santykius, kurie traktuoti kaip pirmas žingsnis susigrąžinant Vilnių, rodė, jog partijų lyderiams netrūko racionalaus mąstymo ir brandaus požiūrio į tarptautinius santykius.

Nesėkmingos pastangos taikiai sureguliuoti konfliktą su Lenkija ir susigrąžinti istorinę sostinę privertė šalies politinių partijų lyderius pasirinkti nuolatinės konfrontacijos su Lenkija būseną, o atramos siekiant užtikrinti saugią valstybės egzistenciją ieškoti Sovietų Sąjungoje ir Vokietijoje.

THE POSITION OF LITHUANIAN PARTIES TOWARDS POLAND IN 1920–1926: FROM *MODUS VIVENDI* TO PERMANENT CONFRONTATION

Andrius Grodis

S u m m a r y

In the end of the First World War Lithuanian (having just regained Independence) international position was badly complicated by a terror conflict with Poland with respect to Vilnius that took place in 1919. However, despite the hostility to Poland entrenched in society, the leaders of political parties who envisioned greatest danger to the state's independence from Soviet Russia and Germany actively sought for pacific means of resuming historical capital of the state and for ways of friendly affiliation of interstate relations.

Modus vivendi appropriate for Poland and Lithuania was sought with mediation of League of Nations and great Western states in 1921 by the leaders of governing Christian Democrats and Union of Peasants

parties. They were in favour of the second variant of Hymans' project but only agreed to accept it on condition that League of Nations will take into account contra-suggestions of Lithuanian Government which reduce Poland's influence in domestic life. Having approved the project there were hopes not only to regain the capital, to start economic relations useful for both countries but also to receive support from great Western states which was vital for Lithuania as for other Baltic states in seeking to protect from eventual threat of Soviet Russia and Germany.

The propagandistic campaign by Lithuanian National Union and Social Democrats that caused general tension in the country, society's and force

structures' discontent of the Government and also governing political parties' inability to resist the pressure reflected lack of civic consciousness and inner political consolidation in the state starting its first steps of democracy.

The political parties' goal to use the problem of relationship with Poland in the fight and in such a way obtain as great support from society as possible, reduced the possibilities to solve interstate conflict to even higher extent. As Copenhagen negotiations in 1925 autumn illustrated, Christian Democrats' attempt to reduce the tension between two small countries by starting economic relations of narrow nature was accepted with strong hostility by opposing Union of Peasants and National Unit Parties as well as

by the majority of society supporting them. However the attitude of Christian Democrats that it is possible to launch economic relationships with Poland and Social Democrats' belief that it is even crucial to do that which were regarded as a first step in resuming Vilnius in fact reflected that the leaders of the parties had enough rational reasoning as well as mature attitude to international relations.

Unsuccessful attempts to regulate the conflict with Poland in a pacific way and to regain the historical capital made the leaders of state's political parties choose the state of permanent confrontation with Poland and to seek support in order to ensure safe existence of the state in the Soviet Union and Germany.

Įteikta 2008-03-21

Parengta skelbti 2008-05-30